

ՊԵՏՐԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԺԱԿՈՒՆԻ

Պ. Ա. ՈՒՆ Ժ. Փ.

ՊԱՊ ԵՒ ԿԵՍԱՐԻԱ

2. ՎԱՂԷՍ ԵՒ ԲԱՐՍԵՂ

Բարբարոս Գոթերու ղեմ մղած պատերազմէն յաղթական վերադարձած, Վաղէս իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց Ուղղափառեաններուն, անոնց վերջը բերելու առաջադրութեամբ:

371ին Կայսրը մայրաքաղաքը ձգեց և Փոքր Ասիա անցաւ: Ամէն այցելած նա, հանգի մէջ գտնուող Ուղղափառեաններուն կը հրամայուէր իրենց դաւանանքը մէկդի ձգել և ընդունիլ Արիոսեանը: Գրեթէ ամէն տեղ Ուղղափառեաններ սարսափած տեղի կուտային: Բիւթանիոյ մէջ գտնուողները ընդգրկմանաւորն, Վաղէս սարսափելի խնստութեանց ենթարկեց զանոնք: Կապադովկիոյ գրացի Գաղատիան համակերպեցաւ, և հալածանքէ զերծ մնաց:

Հիմա Կայսրը և իր շքախումբը կ'ուղղուէր Կեսարիա: Անոնք գլխէին Բարսեղի անյողդողդ և յամառ կեցուածքը: Դեռ Կայսրը կեսարիա չեկած, զալիք վտանգէն վախցած, բազմաթիւ բարձրաստիճան անձեր խնդրեցին Բարսեղէն որ տեղի տայ, զոնէ ժամանակաւորապէս, մինչև որ փոթորիկը անցնի, ո՞վ գիտէ ի՞նչ կ'ըլլայ, ի՞նչ չ'ըլլար: Կայսրը կրնայ մեռնիլ, կամ կրնայ իր միտքը փոխել: Բարսեղ բացարձակապէս մերժեց տեղի տալ:

Յետոյ եկան խումբ մը Արիոսեան եպիսկոպոսներ: Բարսեղ մերժեց նոյնիսկ անոնց հետ հաղորդակցիլ: Վաղէսի բարձրաստիճան պաշտօնեաներէն Մօտէսթոս, Կայսեր անունով Բարսեղին առաջարկեց կամ ընդունիլ Արիոսեան դաւանանքը և կամ պաշտօնազուրկ ըլլալ: Մօտէսթոս նախատալի ամբարտաւանութեամբ սպաննաց

Բարսեղին, մերժեց զինք եպիսկոպոս կոչել, աքսորի, չարչարանքի, կալուածոց զրաւման, նոյնիսկ մեռցնելու խօսք ըրաւ: Բարսեղ պատասխանեց թէ նման սպառնալիքներ չէին կրնար ազդել իրեն որուն ամբողջ հարստութիւնը ցնցոտիացած վերարկուէ մը և մէկ քանի գրքերէ կը բաղկանար, որուն համար ամբողջ աշխարհը տուն էր, և որը մահը պիտի ընդունէր որպէս ազատարար: Երբ ապահար Մօտէսթոս զարմանք յայտնեց յայսպիսի աներկիւղ արտայայտութեան, Բարսեղ պատասխանեց, «Ասկէ առաջ ճշմարիտ եպիսկոպոսի մը չես հանդիպած», ատոր համար հիմա կ'ապշխսու:

Կայսեր և Բարսեղի նկարագրերը և անհատականութիւնը եթէ բաղդատութեան դնես, Վաղէս կը կորսնցնէր: Ամմիանոս, որ կը ճանչնար Կայսրը, կ'ըսէ թէ ան տառամաստ, երկմիտ մարդ էր, զիւրազրգիւ, լրտեսներու ամէն ըսածին հաւատք ընծայող, առանց սուտն ու ճշմարիտը զատորոշելու⁽²⁾:

Վաղէս տառամասեցաւ Բարսեղին ղեմ կտրական որոշում մը տալու: Առաջարկեց որ Բարսեղ հաղորդութիւն տայ Արիոսեաններուն: Եպիսկոպոսապետը մերժեց, Կայսրը ինք ներկայ եղաւ Բարսեղի մատուցած պատարագին, և այնքան ազդուեցաւ տեսածէն, որ քիչ մնաց յուզումէն մարէր իյնար: Կայսեր հետ եղող Արիոսեաններ պընդեցին թէ Վաղէս իր գէպի Բարսեղ թոյլատու ոգիով իրենց դաւանանքը կը վտանգէր: Վաղէս ստիպուած Բարսեղը աքսորելու հրաման տուաւ:

Երբ Բարսեղ կը պատրաստուէր մեկնել

(2) Ammianus, XXXI, 14, 6.

լու իր աքսորաւորը, կայսեր միակ որդին յանկարծ հիւանդացաւ: Թագուհի Ալպիա Տոմինիքա սարսափած աւաղեց թէ զաւկին հիւանդութիւնը երկնային պատիժ մըն էր: Բարսեղի գէմ գործադրուած խտուածեան: Վաղէս ինքն ալ վախցաւ: Իր մօտ գտնուող Ուղղափառեան երկու զօրավարները, Տերենտիոս և Արենթէոս, Բարսեղին զրկեց, որ ան գայ և աղօթէ հիւանդ տղուն վրայ: Բարսեղ հաւանեցաւ, պայմանաւ որ մահուկը Ուղղափառ եպիսկոպոսի մը ձեռքով մկրտուի, և այդ հաւատքի մէջ կրթուի:

Բարսեղ եկաւ, աղօթեց: Հիւանդը լաւանալու նշաններ ցոյց տուաւ: Բարսեղի հեռանալէն վերջ, Արիստեաններ կրկին համոզեցին Վաղէսը, և մկրտեցին մանուկը, որ շուտով մեռաւ:

Փաւստոսի այնքան ախորժելի թուեր է այս դրուագը, որ, փոխան Բարսեղի, ատոր հերոսը կ'ընէ ներսէս կաթողիկոսը: Երկար տրամաթիկ պատմութիւնը կ'ընէ ներսէսի անմալս ելոյթին Վաղէսի առաջ: Եւ վկայարանական պատկերը կատարեալ ընելու համար ալ, Վաղէսի հրամանով կաթողիկոսը աքսորի կուտայ⁽³⁾:

Ներսէսի հանգէպ իր պաշտամունքը, սակայն, Փաւստոսը չարգիլէր Բարսեղի արժանիքը գովարանելու: «Նա մեծ զրտութեան տէր էր, իմաստութեան անպակաս աղբիւր էր և հաւատարիմ ուսուցիչ ու վարդապետ, որովհետեւ նա իր փրկիսփայլական արուեստով միշտ կը փակէր պապանձեցնէր հերետիկոսներու զուր բացած բերանները և ամենասուրբ Երրորդութեան ճշմարիտ հաւատքը կը հաստատէր ամենուն առաջ»⁽⁴⁾:

Բարսեղ չաքսորուեցաւ: Մնաց յաղթական իր աթոռին վրայ, հիացմունքի առարկայ բոլոր Ուղղափառեաններուն:

Վաղէս երբ կեսարիա կը գտնուէր, կապադովկիոյ նահանգը երկուքի բաժնեց: Առաջին մասին մայրաքաղաք Մնաց կեսարիան, երկրորդին՝ Տիշնա, Տաւրոս լեռներու ստորոտը, Կիլիկիան Դրուսք կոչուած լեռնանցքի մօտ:

Եկեղեցական պատմիչներ Վաղէսի այս քայլը կը վերագրեն Բարսեղէն վրէժ առ-

նելու համար: Անտարակոյս նման զաղափար կայսեր մտքէն անցած ըլլալու էր: Թէև կը գտնուին ներկայ ժամանակներու ուսանողներ, որոնք աւելի քաղաքական նպատակ մը կը տեսնեն կայսեր բրածին մէջ, որպէս թէ նահանգային կառավարչներու զօրութիւնը նուազեցնելու⁽⁵⁾:

Ի՞նչ նկատումով ալ Վաղէս շարժած ըլլար, որոշ է որ կապադովկիոյ այսպէս երկուքի բաժանումով Բարսեղ շատ մեծ փնաս կրեց:

Ինչպէ՞ս:

Երկրորդ կապադովկիոյ մայրաքաղաք Տիշնայի եպիսկոպոսը Անթիմոս, թէև ծերացած, բայց փառասէր և կուռապան մէկը, յանկարծ պահանջ ներկայացուց թէ քաղաքային բաժանումին հետեւելու էր եկեղեցական բաժանումը, ինչպէս նախորդ պարագաներուն եղած էր: Հետևաբար, երկրորդ կապադովկիոյ սահմաններուն մէջ գտնուող եպիսկոպոսական թեմերը այլևս Բարսեղի իրաւասութեան ենթակայ չէին կրնար ըլլալ և պէտք է պատկանէին Անթիմոս եպիսկոպոսին: Դժուար չէ երեւակայել թէ Բարսեղի աթոռը եկամուտի որքան մեծ կորուստ մը պիտի ունենար:

Երկու եպիսկոպոսներու մէջ կատաղի մրցակցութիւն և վէճ սկսաւ: Եւ երկուստեք հետամուտ եղան եպիսկոպոսներ շահելու: Բարսեղի ընտրութեան ատեն իրեն հակառակ եղող եպիսկոպոսներ Անթիմոսի կողմը անցան: Երբ եպիսկոպոս մը մեռաւ, Բարսեղ անոր յաջորդը կարգեց: Անթիմոսն ալ իր կողմէ իր մարդը նշանակեց:

Բարսեղ, Երկրորդ կապադովկիոյ մէջ գտնուող վանք մը գնաց՝ այդ տեղի բերքը հաւաքելու և Կեսարիա բերելու: Անթիմոս եպիսկոպոս զինեալ հետեւորդներով զիրք բռնեց լեռան այն անցքին մէջ ուրկէ Բարսեղի կարաւանին ջորիները պիտի անցնէին, և երկու հակառակորդներու մէջ կոխ տեղի ունեցաւ:

Վերջ ի վերջոյ Անթիմոս յաջողեցաւ, և Մնաց Երկրորդ կապադովկիոյ Մետրապօլիտը:

Յիշեցինք Անթիմոսը, որովհետեւ Հայ կաթողիկոսական աթոռի շուրջ կատարուող տրամայի մէջ գեր մըն ալ ան ունի:

(3) Փաւստոս, Դ. 5:

(4) Փաւստոս, Դ. 7:

(5) Jones, A. H. M. p. 185:

Ատկէ առաջ, սակայն, Պապ թագաւոր գործ պիտի ունենար Բարսեղի հետ: Մեծ եպիսկոպոսապետը, որ Վաղէս Կայսեր կըրցած էր զիմազրել, միթէ՞ Հայերու երիտասարդ Արքայէն պիտի վախճար:

3. ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԻՆՔՆԻՇՆԱՆ

Կիւրեղ եպիսկոպոս Սատաւա քաղաքէն վերադարձաւ Հայաստան: Ինք և իր կողմնակիցները ուրախ էին որ Մեծն Բարսեղ, քննութենէ վերջ, անպարտ հաշակած էր Կիւրեղը, եղած ամբաստանութիւնները անհիմն զրպարտութիւններ համարելով, Կիւրեղի թշնամիներու կողմէ յերկրում:

Բարսեղ՝ Տերենտիոս կոմսին զրկած իր նամակին մէջ չյայտնէր Կիւրեղի հակառակորդներուն ո՞վ ըլլալը: Բայց անտարակոյս հայ եկեղեցականներ էին, և վստահ կրնանք ըլլալ որ Պապ թագաւորի կողմը անցած հոգեւորականներ էին: Թերեւս աշխարհականներ ալ:

Կաթողիկոսական ընտրութեան շուրջ տեղի ունեցող այս բացառիկ պայքարի ընթացքին ակնկալելի էր, որ հայ հոգեւորական դասու մէջ միաձայնութիւնը, եթէ գոյութիւն ունեցած էր, բոլորովին խախտէր: Կիւրեղի թշնամիներ ունենալու հանգամանքը, որ զիրենք կը մղէ նոյնիսկ Կեսարիոյ Մետրապոլիտին բողոքելու անոր դէմ, ցոյց կուտայ բաժանում հայ եպիսկոպոսներու մէջ:

Պապ թագաւոր ունէր իր կողմնակիցները, որոնք հասկնալիօրէն Կիւրեղի կաթողիկոս ըլլալուն հակառակ էին:

Բարսեղ քաջ ծանօթ Կեսարիոյ եպիսկոպոսապետի հին իրաւունքին հայ կաթողիկոս օծելու, իր հաւանութիւնը տուած էր «մեր մեծայարգ եղբօր» Կիւրեղին: Սակայն օծում չէր կատարած, Կիւրեղեաններու կողմէ տրուած տեղեկութեան վրայ թէ, թագաւորին հաւանութիւնը ապահովել անհրաժեշտ էր: Անոնք յոյս ներշնչած ըլլալու էին թէ, անգամ մը որ Կիւրեղ իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւններէն մաքրուէր, թագաւորը համոզելու գործը կը զիւրանար:

Սակայն, Պապ թագաւոր անդրդուելի մնաց:

Կաթողիկոս պիտի ըլլար ի՞նչ թեկնա-

ծուն Փաւստոսը: Դժբախտաբար, Բարսեղի նամակները այս Փաւստոսի անձի մասին մանրամասն տեղեկութիւն չեն տար: Բայց դժուար չէ կռահել թէ Փաւստոս՝ Պապ թագաւորի հոգեւոր պէտքերուն մատակարարն էր: Թերեւս Պապի Պոլիս գտնուած ատեն իսկ հետը եղած, որովհետեւ Արքայազուն իշխանը առանց հոգեւոր առաջնորդի չէր կրնար ձգուիլ: Իսկ Փաւստոսի պարագային, ինչ որ Կիւրեղեաններու աչքին խոստ ծանրակշիռ կէտ մըն էր, ան եթէ Արիօսեան չէր, շատ ալ ջերմ վերաբերում մը չունէր Ուղղափառեան գաւառանքին: Իր ընթացքը Բարսեղի հանդէպ, երբ Կեսարիա գնաց, կասկած չեն ձգեր թէ Փաւստոս եկեղեցականը ո՞չ կը վախճար ոչ ալ կը քաշուէր Ուղղափառեաններու կուռք Բարսեղէն:

Այս բուն պայքարի մասնակցող երկու կողմերն ալ, սակայն, Պապ թագաւոր և Կիւրեղեաններ, տակաւին կը հաւատային թէ, որպէսզի կաթողիկոսական ընտրութիւնը օրինաւոր ըլլայ, ընտրեալը պէտք է օծուի ստանայ Կեսարիոյ Մետրապոլիտէն: Դրեկոր Լուսաւորիչով սկսող և մինչև Ներսէս կաթողիկոս շարունակուող այս սովորութիւնը յարգուելու է, հոգ չէ թէ այդ կերպ հայ եկեղեցին կախում կ'ունենար Կեսարիոյ թեմէն:

Այս համոզմամբ ալ Պապ թագաւոր առանց երկար բարակ վէճը շարունակելու իր հակառակորդներուն հետ, իր ընտրելին Փաւստոսը Կեսարիա զրկեց, Բարսեղին ալ յանձնարարական նամակ մը զրկելով, պահանջելու որ ան Փաւստոսը օծէ Հայաստանի կաթողիկոս:

Փաւստոս իր համախոհ շքախումբով Կեսարիա մեկնեցաւ: Ըստ ընկալեալ սովորութեան, ան ստիպուած էր վկայագրներ ստանալ Փոքր Հայքի եպիսկոպոսներէն, որովհետեւ առանց այդ յանձնարարական նամակներու, Կեսարիոյ եպիսկոպոսապետը կրնար մերժել ձեռնադրութիւնը:

Փոքր Հայքի քաղաքներու եպիսկոպոսները ընդհանրապէս յոյներ կ'ըլլային, յամենայն դէպս հայեր չէին, և յայտնապէս անոնցմէ յանձնարարական ապահովելու մեթոտը որդեգրեր էին, որպէսզի հայ կաթողիկոսական ընտրելին Կեսարիոյ համակիր — և ընդունելի — մէկն ըլլայ:

Փաւստոս, ճամբուն վրայ եթէ հանդի-

պեցաւ փոքր Հայքի եպիսկոպոսանիստ քաղաքներէն ունէ մէկուն, ինչպէս Նիկոպոլիս, Կօլոնիս, և Սատալա, ուր Բարսեղ իր մէկ ազգականը, Պոմենիոս, նոր եպիսկոպոս նշանակած էր, ոչ մէկ յանձնարարական նամակի համար դիմում կատարեց:

Կեսարիա հասնելուն, դիմեց Բարսեղին, և Պապ թագաւորի նամակը յանձնեց անոր:

Բարսեղ հարցուց Փաւստոսին թէ յանձնարարական նամակներ բերած էր Նիկոպոլիս թէոդոտոս եպիսկոպոսէն, Սատալայի Պոմենիոս եպիսկոպոսէն, և փոքր Հայքի միւս եպիսկոպոսներէն⁽⁶⁾: Փաւստոս անգոսական շեշտով պատասխանեց թէ ուզուած նամակները չունէր, և թէ Հայոց թագաւորի նամակէն ուրիշ նամակի պէտք չկար:

Բարսեղ զայրացած, մերժեց Փաւստոսը ձեռնադրել:

Թերևս հռչակաւոր եպիսկոպոսապետը, որ Վաղէս կայսեր պարտադրեր էր յարգանք իր անձի հանդէպ, կը խորհէր թէ իր մերժումը Փաւստոսը խելքի պիտի բերէ:

Բայց Պապի թեկնածուն, կամ նման պատահականութեան համար իր դասը ըստացեր էր թագաւորէն, և կամ անձնական յանդուգն մտածումով մը, ետ առաւ իր թագաւորին նամակը, և առանց այլևայլի ձգեց Բարսեղը:

Ան ճամբորդեց Տիյանա քաղաքը, նորահաստատ երկրորդ Կապադովկիոյ մայրաքաղաքը, ուր Անթիմոս եպիսկոպոս, Բարսեղի մրցակիցը և հակառակորդը, նոր թեմ մը հաստատած էր:

Անթիմոս եպիսկոպոս յօժարութեամբ և անմիջապէս Փաւստոսը Հայաստանի կաթողիկոս օծեց: Անթիմոսին մեծ գոհունակութիւն կը պատճառէր իր այս արարքը: Նախ, Հայաստանի մէջ այդ պիտի ծառայէր իր և իր թեմի վարկը բարձրացնելու, ինչպէս նաև ընդունելու սովորական դարձած նուէրները հայ աշխարհէն, յետոյ, այդ ալ աւելի կը կրճատէր իր թշնամի Բարսեղի հեղինակութիւնը:

Բարսեղ յանկարծակիի եկաւ Փաւստոսի քայլէն: Զայրացաւ յոյժ, քանզի եղածը ուրիշ բան չէր այլ Հայաստանի վրայ իր

իրաւասութիւնը վերջացնել, ու այդպէսով Կեսարիոյ իր թեմի եկամուտի ուրիշ կարեւոր աղբիւր մըն ալ պիտի չորնար:

Փաւստոս Տիյանայէ վերադարձին, ճամբուն վրայ Կեսարիա հանդիպեցաւ և Բարսեղին այցելեց: Այժմ ան Հայաստանի եպիսկոպոսապետն էր և պատշաճ սեպեր էր Բարսեղ եպիսկոպոսապետը տեսնել, անոր քաղաքէն չհեռացած:

Բարսեղ՝ ստացած հարուածի սաստկուած թեւէն իր բարկութիւնը առանց սքողել փորձելու արգիլեց Փաւստոսի եկեղեցի մուտքը, բողոքելով անոր ըրածին դէմ⁽⁷⁾:

Բարսեղ այս հարուածը չկրցաւ մարսել: Նոյնիսկ վախցաւ որ շատեր զինք քննադատեն իր անխորհուրդ կտրական քայլին համար: Ինքնարդարացումի նամակներ գրեց ասոր անոր, այլանելով Տիյանայի Անթիմոս եպիսկոպոսը, և միաժամանակ արդարացնելու իր վարմունքը:

Մեկտիոս, Անտիոքի եպիսկոպոսը, որ Կայսեր կողմէ Հայաստանի սահմանները աքսորուած էր, Բարսեղէն նման չքմեղանքի նամակ ստացաւ, ուր մեծ Կեսարացին Փաւստոսի դէպքը կը պատմէր, Անթիմոսը պախարակելով, որ Փաւստոսը ձեռնադրելով, Հայաստանի մէջ Կիւրեղին իրաւունքը ոտնակոխ եղած էր, և այդ պատճառաւ հայ եկեղեցականներ բաժան բաժան եղած: «Խորհեցայ որ արդար է ձեր մեծայարգութեան գրել, որպէսզի չըլլայ թէ անոնք իմ մասին սուտ խօսելով, ես պատասխանատու համարուիմ այս անկանոնութիւններուն: Դուք ալ արդար պիտի նկատէք որ այս կէտը ուրիշներու ըսէք»⁽⁸⁾:

Նոյն ոճով գրեց Նիկոպոլիս թէոդոտոս եպիսկոպոսին, որ իրեն հետ դժտուած էր, և Բարսեղի Հայաստան ճամբորդութիւնը ձախողեցուցած:

Իր ազգական Պոմենիոս եպիսկոպոսը, որ Հայաստանի սահմանին մօտ Սատալա քաղաքի առաջնորդն էր, նոյնպէս նամակ ստացաւ Բարսեղէն:

«Երբ հայերը վերադառնալուն ձեր քաղաքէն անցան, անտարակոյս անոնց հարցուցիր իմ կողմէ նամակի մը մասին: Անշուշտ քեզի ըսին թէ ինչո՞ւ իրենց նամակ

(7) Basil, Letter No. 122.

(8) Basil, Letter No. 120.

(6) Basil, Letters Nos. 121, 122.

մը չտուրի։ Եթէ ճշմարտասէր անձերու նման պատճառը ըսինք քեզի, զիտեմ որ ինծի ներքեցիր անմիջապէս։ Եթէ ամէն բան չը յայտնեցին, յամենայն դէպս լսէ ինձմէ... Անթիմոս, երբ պատեհութիւնը գտաւ իր տնտեսութիւնը գոհացնելու, և ինծի ներք-սրտութիւն պատճառելու, ձեռնադրեց Փաւստոսը, առանց սպասելու իմ քեզմէ ստանալիք վկայագրին, և ծաղրելով իմ բծախնդրութիւնս այս տեսակ հարցերու մէջ։ Նկատելով որ ան (Անթիմոս) խառն-չտեղեց հին սովորութիւնը և առ ոչինչ հա-մարեց քեզ, որու վկայագրին կը սպասէի, և, իմ կարծիքով, աստուածահաճօյ գործ ալ չըրաւ, այս պատճառներով սրդողեցայ հայերէն և ոչ մէկ նամակ տուի իրենց, Հայաստանի մէջ եղողներուն, ոչ ալ քեզ։ Փաւստոսը եկեղեցի խօկ չընդունեցի... Եթէ ուէ ճար կայ այս բաներուն, վստահ-օրէն գրէ ինծի... Իսկ եթէ կատարուած չարիքը անբուժելի է, գրէ որ իմանամ, և ասկէ վերջ գործ չունենամ անոնց հետ։ Թէն, ինչպէս ապացուցին, անոնք ապա-գային որոշած են իրենց հաւատարմութիւնը Անթիմոսին փոխանակել, ի հեճուկս ինձ և իմ եկեղեցոյս, կարծես իմ բարեկամու-թիւնը այլևս արժէք չունէր»⁽⁹⁾։

Որքա՛ն պերճախօս են այս նամակները։ Գրուած օրը օրին, տաք տաք, դէպքերու անմիջական ազդեցութեան տակ։ Եւ որքա՛ն ձեռնտու դէպքերը լուսարանելու և մեկնելու։

Ինչե՛ր պիտի չտայի եթէ մեր ձեռքը հասած ըլլար, օրինակ, Ներսէս կաթողի-կոսի, կամ Արշակի, կամ Պապի իրապէս գրած նամակները! Պատմագրական ուսա-նող մը միթէ՞ ատկէ աւելի թանկագին գանձ կրնայ հրեւակայել։

Երբ Փաւստոս, Անթիմոսէ ձեռնա-դրուած, Հայաստան վերադարձաւ, Կիւ-րեղեաններու յամառ ընդդիմութեան հան-դիպեցաւ։ Անոնք աղմուկ բարձրացուցին։ Իրենց աչքին, կատարուածը խիստ ապօ-րինի էր։ Միմիայն Բարսեղ Եպիսկոպոսա-պետի ձեռնադրութիւնը վաւերական էր, սուրբ էր և օրինաւոր։ Անթիմոս Եպիսկո-պոս խարդախ մըն էր, որ, Վաղէս կայսեր

քաջաւերութեամբ, Բարսեղը կողոպտած էր իր թեմի խոշոր մէկ մասէն։

Կիւրեղեաններու կատաղութիւնը կը կրկնապատկուէր երբ Փաւստոսի (կամ Պապի) վարպետ խաղը նկատի կ'ունենային, որ Բարսեղի մերժումէն առանց այլալիւր, թակարդը մեծ եպիսկոպոսապետի զլխին կը դարձնէին, Անթիմոսին երթալով։

Եթէ Կեսարիոյ Եպիսկոպոսին ձեռնա-դրութիւնը անհրաժեշտ էր հայ կաթողիկոսի օրինականութեան տեսակէտէ, կը պնդէին Փաւստոս և իր կողմնակիցները, շատ լաւ, Անթիմոսին ալ Կեսարիոյ թեմ էր, վաւե-րացուած կայսեր տնօրինութեամբ և պե-տական օրէնքով։

Փաւստոս Պապ թագաւորին պատեց Բարսեղ Եպիսկոպոսապետի անարդական վարմունքի մասին, թէ՛ առաջին անգամ իրեն ներկայանալուն, և թէ յետոյ, Ան-թիմոսէն օծուելէ վերջ, երբ Փաւստոս Կե-սարիա հանդիպեցաւ։ Բարսեղ առ ոչինչ համարած էր Հայոց Արքայի ետեւը։ Իսկ վերջէն ալ, Փաւստոսը, որ հայրապետ օծ-ուած կը դառնար, արգիլած էր եկեղեցիէն ներս մտնել։

Թագաւորը բնականաբար պիտի զայ-րանար օտարազգի Եպիսկոպոսի մը, այդ ալ մօլի Ուղղափառեան, իր արքայական ար-մանապատուութիւնը այս կերպ նախա-տելուն։

Այդ առիթն էր որ Պապ յանդուգն դա-ղափարը յղացաւ վերջացնելու սովորու-թիւն մը, որ կը պահանջէր ամբողջ Հայաս-տանի եկեղեցիներուն զուլիս ըլլալիք Հայ-րապետ մը, երթալ օտար երկիր մը, օտա-րազգի Եպիսկոպոսէ մը օծում ստանալու։

Կիւրեղեաններու կատաղի հակառա-կութիւնը Փաւստոսին մէկ կողմէ, միւս կողմէ Փաւստոսեաններուն նոյնքան յամառ պնդումը արդէն օծուած կաթողիկոսի մա-սին, Պապ թագաւորին թելադրեցին արմա-տական քայլ մը։

Կիւրեղն ալ, Փաւստոսն ալ պիտի հե-ռացուէին։ Թագաւորը ինք պիտի ընտրէր կաթողիկոսութեան ուրիշ թեմնաձու մը, և ան ալ պիտի օծուէր հայ Եպիսկոպոսներէ, առանց կարեւորութիւն տալու Կեսարիոյ Մետրոպոլիտին։

Պապ թագաւոր ընտրեց Թուսիկ Եպիս-կոպոսը, զոր Մանազկերտի Աղբիւնոս և

(9) Basil, Letter No. 122։

պիտակագրութիւն տոհմէն էր, որ պատմիչ Փաւստոսի և Սորենացիի վկայութեամբ, լաւ նկարագրով քրիստոնեայ մէկն էր⁽¹⁰⁾։

Երբ Բարսեղ խմացաւ Հայաստանի մէջ պատահածը իր յաւաստաբութիւնը չափ ու աստճան չճանչցաւ, և ատոր առթած բարկութիւնը չմարած, նամակ գրեց նորընտիր Յուսիկ կաթողիկոսին, նամակ գրեց Պապ թագաւորին։ Սպառնաց երկուքին ալ, Հայաստանը տակաւին կեսարիոյ իր թեմին ենթակայ համարելով, իր զրկած նամակներով կաթողիկոսին իշխանութիւնը կտրատեց, ըսաւ թէ ան իրաւունք պիտի չունենար հայ եպիսկոպոսներ ձեռնադրելու։ Ծառ շատ կրնար թագաւորի սեղանին հացը օրհնել⁽¹¹⁾։

Բարսեղի գայրոյթը հասկնալի էր։ Վաղէս կայսեր կողմէ կապաղովկիոյ թեմը երկուքի բաժնուելէ վերջ, Անթիմոս եպիսկոպոսին կողմէ Բարսեղի հպատակ եպիսկոպոսական աթոռներէն շատերուն իւրացուելէն յետոյ, հիմա ալ, երկուստարդ քարոքարոս թագաւոր մը, եկամտաւոր ուրիշ հարուստ ազգիւր մըն ալ կը չորցնէր։ Սա անտանելի էր։

Յուսիկ Ֆնաց կաթողիկոս, և թէ ան գրեթէ ամենէն ընդունուեցաւ, յայտնի է այն իրողութենէն, որ տարին չանցած, Պապ թագաւորի սպանութենէն վերջն ալ, ան շարունակեց պաշտօնը մինչև իր մահը, չորս տարի պաշտօնավարելէ յետոյ⁽¹²⁾։

Յուսիկէն քիչ վերջ Բարսեղ կը մեռնէր, և իր մահով կեսարիոյ թեմը կը կորսնցնէր շատ բան իր կարեւորութենէն և հեղինակութենէն։

Այսու ներկայացուցինք հայ եկեղեցական և քաղաքական պատմութեան մէկ յոյժ կարևոր դրուագը, որ առհասարակ հայ պատմաբաններէ անտեսուած է։

Այս դանցաւումը ներելի չէ, քանզի պատահածը ուրիշ բան չէր այլ Հայ եկեղեցւոյ տալ իր անկախութիւնը, իր մինչև այդ զլացուած իրաւունքը ինքնիշխան տնօրինելու իր բախտը։

Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը գովասանքի էջ մը կը պարտի Պապ թագաւորին։

Ափսո՛ս, ոչ թէ այդ էջը մերժուեցաւ ողբերգական այս երիտասարդ Արքային, այլ քինախնդիր Փաւստոսի կոյր տանելութեան բաժնեկից ըլլալով 1600 տարիներէ ի վեր անխմբ է անոր անունը և յիշատակը։

Պապի այս քայլին կարեւորութիւնը ալ աւելի կը գնահատուի երբ նկատի առնենք դարեր տեղ այն յամառ պայքարը, որ հետագային յոյն եկեղեցականութիւնը պիտի մղէր Հայ եկեղեցին իր գերիշխանութեան տակ ձգելու համար։

Պէտք չէ մոռցուի նաև թէ Պապ թագաւորի այս մեծ ձեռնարկը օրքան եկեղեցական նոյնքան ալ քաղաքական անդրադարձում ունեցաւ, երբ Սահակ Պարթևի օրով և անկէ յետոյ՝ կաթողիկոսութիւնը քաղաքական ազդակ դարձած, սկսաւ ազգայնանալ, օտար կաշկանդող շղթաներէ փրկուած։

Դառն ժպիտ մը կ'ունենանք երբ կը թերթատենք Հայ եկեղեցւոյ օրացոյցը, ու հոն կը տեսնենք անհատնում խումբը յոյն, ասորի, Ափրիկեցի և այլ օտարազգի սուրբերու, որոնք իրենց կենդանութեան հազիւ թէ ուէ օգուտ մը ունեցան հայ ժողովուրդին, և վախճանք, հանդերձեալի մէջ ալ մոռցած են մեզ մեղաւորներուս համար բարեխօսել Տիրօջ։

Պապ սուրբ մը չէր կրնար ըլլալ, բայց գոնէ անէժքէ ազատ կացուցուելու էր։

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

Շաբաթ (27)

(10) Փաւստոս, Ե. 29, Խորենացի, Գ. 39։

(11) Փաւստոս, Ե. 29։

(12) Խորենացի, Գ. 39։